

TARBIYA TUSHUNCHASI VA TARBIYA TURLARI

Mamajonova Feruza Kazimjonovna

*Farg'ona viloyati Qo'shtepa tumani 1-son kasb- hunar maktabi
tarbiya fani o'qituvchisi*

Annotatsiya: *Tarbiya – shaxsda muayyan jismoniy, ruhiy, axloqiy, ma'naviy sifatlarni shakllantirishga qaratilgan amaliy pedagogik jarayon, insonning jamiyatda yashashi uchun zarur bo'lgan xususiyatlarga ega bo'lishini ta'minlash yo'lida ko'riladigan chora-tadbirlar yig'indisi. Tarbiya insonning insonligini ta'minlaydigan eng qadimgi va abadiy qadriyatdir. Ushbu maqolada tarbiya tushunchasi va tarbiyaning turlari haqida malumot berilgan.*

Kalit so'zlar: *tarbiya, ta'lim, ijtimoiy, jamiyat, qonun, maktab, shaxs, axloq, ong, inson, faoliyat, yoshlar, oila, pedagog.*

Tarbiya – har bir insonning hayotda yashashi jarayonida orttirgan saboqlari va intellektual salohiyatlarining ijobiy ko'nikmasini o'zgalarga berish jarayoni.

Chunonchi, tarbiya keng sotsial ma'noda ijtimoiy hodisa sifatida qo'llanilganda jamiyatning barcha tarbiyaviy vositalarini o'z ichiga oladi.

Tarbiyaning ob'ektiv qonunlari – o'quv-tarbiyaviy jarayonini tashkil etish va ijtimoiy hayotning shaxsni, uni o'ziga xosligi hamda sifatlarini shakllantirish.

Tarbiya ijtimoiy hayot uchun zarur bo'lgan hodisadir. Tarbiya yuksak ma'naviy, jismoniy barkamollik, yaxshining yomondan farqini anglash, yuksak insoniy fazilatlarini shakllantirish qudratiga ega. Tarbiya kishilik jamiyatining hamma bosqichlarida rivojlanib, o'sib, avloddan-avlodga vorislik vazifasini bajaradigan hodisa. Lekin har bir jamiyatda tarbiya maqsadi, vazifasi, mazmuni o'ziga xosligi bilan farq qiladi.

Tarbiyasiz alohida odam ham, kishilik jamiyati ham mavjud bo'la olmaydi. Chunki odam va jamiyatning mavjudligini ta'minlaydigan qadriyatlar tarbiya tufayligina bir avloddan boshqasiga o'tadi.

Pedagogik adabiyotlarda «Tarbiya» atamasi keng va tor ma'nolarda ishlatiladi. Keng ma'noda tarbiya inson shaxsini shakllantirishga, uning jamiyat ishlab chiqarishi va ijtimoiy, madaniy, ma'rifiy hayotida faol ishtirokini ta'minlashga qaratilgan barcha ta'sirlar, tadbirlar, harakatlar, intilishlar yig'indisini anglatadi. Bunday tushunishda tarbiya faqat oila, maktab, bolalar va yoshlar tashkilotlarida olib boriladigan tarbiyaviy ishlarni emas, balki butun ijtimoiy tuzum, uning yetakchi g'oyalari, adabiyot, san'at, kino, radio, televidenie va

"INNOVATIVE ACHIEVEMENTS IN SCIENCE 2024"

boshqalarni ham o'z ichiga oladi. Shuningdek, keng ma'nodagi tarbiya tushunchasi ichiga ta'lim va ma'lumot olish ham kiradi.

Tor ma'noda tarbiya shaxsning jismoniy rivoji, dunyoqarashi, ma'naviy-axloqiy qiyofasi, estetik didi o'stirilishiga yo'naltirilgan pedagogik faoliyatni anglatadi. Buni oila va tarbiyaviy muassasalar hamda jamoat tashkilotlari amalga oshiradi. Ta'lim va ma'lumot olish tor ma'nodagi tarbiya ichiga kirmaydi. Lekin har qanday tarbiya ta'lim bilan chambarchas bog'liq holdagina mavjud bo'ladi. Chunki ta'lim va ma'lumot olish jarayonida shaxsning faqat bilimi ko'payibgina qolmay, balki axloqiy-ma'naviy sifatlari qaror topishi ham tezlashadi.

Tarbiya har qanday jamiyat va har qanday mamlakat hayotida hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Yosh avlodning, umuman, jamiyat a'zolarining tarbiyasi bilan yetarlicha shug'ullanmagan mamlakat turg'unlik va inqirozga mahkumdur. Negaki, o'sishi va rivojlanishi uchun har qanday jamiyatda ham moddiy va ma'naviy boyliklar ishlab chiqarish to'xtovsiz ravishda yuksalib borishi lozim. Buning uchun yosh avlod moddiy va ma'naviy boyliklar yetishtirishni ajdodlari darajasida, ulardan ham yaxshiroq ishlab chiqara bilishlari kerak. Yosh avlodda ana shunday moddiy va ma'naviy qobiliyatlarni shakllantira bilish uchun esa, jamiyat uzluksiz ravishda samarali faoliyat ko'rsatadigan tarbiyaviy ishlar tizimiga ega bo'lishi lozim.

Tarbiya jamiyat taraqqiyotining turli davrlarida turlicha izohlab kelingan.

O'zbekiston mustaqillikka erishgach, tarbiya va unga bog'liq jarayonlarga yangi hamda sog'lom pedagogik tafakkurga tayangan holda yondashuv qaror topa boshladi. Uni izohlashda g'ayriilmiy sinfiy-partiyaviy yondashuvdan voz kechildi. Tarbiyaning milliyligiga alohida e'tibor qaratilmoqda. Buning uchun xalq pedagogikasi boyliklari, o'zbek mutafakkirlarining pedagogik qarashlari sinchkovlik bilan o'rganilayotir. Natijada, O'zbekistonda tarbiya fani va amaliyotida oila tarbiyasining ham, ijtimoiy tarbiyaning ham o'ziga xos o'rni borligi tan olinib boshlandi. Shuningdek, tarbiyada irsiy va biologik omillar ham hisobga olinadigan bo'ldi. Ayni vaqtda, shaxsning shakllanishida tarbiyaning o'rniga keragidan ortiq baho berish ham barham topdi. Bu hol tarbiyaga doir hodisa va holatlarni to'g'ri izohlash, tarbiyaviy tadbirlar tizimini to'g'ri tayin etish imkonini berdi.

O'sib kelayotgan yosh avlodni zamonamiz ruhiga mos, barkamol inson bo'lishlari uchun, tarbiyaning tarkibiy qismlari (aqliy, axloqiy, jismoniy, mehnat, estetik tarbiya va politexnik ta'lim) ga yangicha nigoh tashlash va o'sha ta'limni amalga oshirish yo'llarini ishlab chiqmoq lozim.

"INNOVATIVE ACHIEVEMENTS IN SCIENCE 2024"

Aqliy tarbiya. Aqliy tarbiya barkamol inson tarbiyasining yetakchi tarkibiy qismi bo'lib o'quvchi yoshlarni tabiat va jamiyat, kishi tafakkuri haqidagi bilimlar tizimini ilg'ab olishi, ularda ilmiy dunyoqarash, yuqori onglilik xislatlarini parvarishlash, fan asoslaridan xabardor qilish, tafakkur va nutq qobiliyatlarini o'stirishni maqsad qilib qo'yadi. Aqliy tarbiyani shunday tashkil etish lozimki, toki o'quvchilar aql-zakovatli, ob'ektiv dunyoni yaxlit idrok etadigan, o'zligini tushunadigan, hayotda tutgan o'rnini anglab yetadigan, o'z oldida turgan vazifalarni ongli bajara oladigan, insoniy qadr-qimmatni ulug'laydigan bo'lishsin.

O'quvchilarga aqliy tarbiya berishda birinchi galda uning fikrlash, his qilish, tasavvur, xayol va xotira qobiliyatlarini o'stirish, ichki dunyosini ma'naviy jihatdan boyitish haqida o'ylamoq lozim. Shu bilan birgalikda oilada, maktabda bolalarga chala-chulpa, yarim-yorti bilimlar bermay, ma'lum tizim asosida fanga tegishli bilimlar berishni tashkil etish darkor. Bir so'z bilan aytganda aqliy tarbiya yosh avlodning mehnat qilish qobiliyatlarini o'stiradi va ularni ijtimoiy hayotga tayyorlaydi.

Axloqiy tarbiya. Axloq - ijtimoiy ong shakllaridan biri bo'lib, insonlarning o'ziga, oilasiga, do'st-birodarlariga, jamoa a'zolariga va tabiatga bo'lgan munosabatlarini tartibga solib turuvchi xulq, odob qonun-qoidalari majmuasidir. Ana shu xulq, odob qonun-qoidalarini o'quvchilar ongi, hayoti, turmush tarziga singdirish uchun ko'rsatilayotgan ta'sir axloqiy tarbiya deb nomlanadi. Demak, axloq kishining oilaga, mehnatga va jamiyatga bo'lgan munosabatlarida namoyon bo'ladi. Kattalarni hurmat qilish, oila va farzandlar to'g'risida g'amxo'rlik qilish, ochiq ko'ngillik, millatidan, qat'i nazar odamlarga xayrixohlik bilan munosabatda bo'lish va o'zaro yordam tuyg'usi - kishilar o'rtasidagi munosabatlarning me'yor hisoblanadi. O'zbeklar diyoriga, o'z Vatanga mehr-muhabbat, mehnatsevarlik, bilimga, ustozlariga, ma'rifatparvarlarga nisbatan alohida hurmat-ehtirom - O'zbekiston aholisiga xos fazilatlaridir.

Jismoniy tarbiya. Barkamol inson tarbiyasining tarkibiy qismlaridan yana biri jismoniy tarbiyadir. Jismoniy tarbiya yosh avlodni jismoniy jihatdan sog'lom o'sishlarini, baquvvat bo'lishlarini va Vatanimiz himoyasi uchun qo'rqmas, jasur, harbiy ilmlar, qurol-aslahalardan foydalanishni biladigan qilib tarbiyalashni o'zining oliy maqsadi deb biladi. Ma'lumki, o'quvchilarga jismoniy tarbiya maktabda harakatli o'yinlar, gimnastika, sport, turizm hamda sinfdan va maktabdan tashqari sport mashg'ulotlari turlari vositasida beriladi. Jismoniy tarbiya vositasida o'quvchilarga odamning anatomiyasi, fiziologiyasi va gigienasiga oid tizimli bilim ham beriladi, ko'nikma va malakalar hosil qilinadi. Jismoniy tarbiya axloqiy tarbiya bilan chambarchas bog'langan bo'lib, bir-birini

"INNOVATIVE ACHIEVEMENTS IN SCIENCE 2024"

taqozo qiladi. Jumladan, bo'shanglik, o'z kuchiga ishonmaslik, dangasalik va boshqa axloqiy kamchiliklar kishini qo'rqqoq qilib qo'yishi mumkin. Bunday shaxslar Vatan himoyasi uchun yaroqsiz hisoblanadi. Chunki qo'rqqoqdan hech qachon botir chiqqan emas. Lekin sotqinlar chiqqanligi haqida tarixiy ma'lumotlar bor. Mard, jismonan chiniqqan kishi mehnatda ham o'zini ko'rsata oladi. Bunday sifatga ega bo'lgan kishida haqiqat, qanoat, sabr, ezgulik, vijdon, adolat, diyonat, insofni; nomardlarda esa yomonlik, ojizlik, makkorlik, hasad, adovat, razillik, yuzsizlik, xiyonat, tubanlik, noinsoflik kabi illatlarni uchratish mumkin.

Mehnat tarbiyasi. Mehnat va mehnat tarbiyasi inson kamolotining asosi, hayot manbai, umr mazmuni hisoblanadi. Mehnat tarbiyasidan ko'zlangan maqsad, avvalo, mehnatning mohiyatiga, mazmuniga teran nigoh tashlamoq, muayyan xulosa chiqarmoqdan iboratdir. Mehnat qilayotgan kishi o'zi bajarayotgan ishning natijalarini ko'rsa, his qilsa, o'sha natijalardan qoniqsa, rohatlansagina mehnat tarbiyaviy ahamiyat kasb etadi. Halol mehnat - kishi hayotining mazmunini tashkil qiladi. Shuni alohida ta'kidlash lozimki, mehnatsiz kelgan boylik har qanday kishini, har qanday oilani buzadi, har qanday muqaddas narsani qadrsizlantiradi. Mehnat jarayonida kishilarda do'stlik, birodarlik, jamoa bo'lib ishlash, madaniyat, barcha tarbiyaviy sifatlar shakllanadi, kamol topadi.

Estetik tarbiya. Estetika lotincha «estezio – go'zallikni his etaman» ma'nosini bildiradi. Aqliy, axloqiy, jismoniy va mehnat tarbiyasini estetikasiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Estetik tarbiyaning maqsadi va vazifasi bolani tabiat va jamiyatdagi go'zallikni idrok qilish, uni to'g'ri tushunish va fahmlash, qadriga yetishga, shu asnoda o'z shaxsiy hayotining go'zal tomonini ko'ra bilishga, go'zal bo'lishi uchun kurashishga o'rgatishdan iboratdir. Estetik tarbiya axloqiy qiyofa, ijobiy xulq -atvor normalarini tarkib toptirishga, ularning ijodiy qobiliyatlarini taraqqiy ettirishga katta ta'sir ko'rsatadi. Estetik tarbiya faqat narsa va hodisalarning mohiyatini bilish, go'zal tomonlarini ko'ra bilishnigina emas, balki botiniy go'zallikni his qilishni ham tarbiyalaydi. Insondagi xulqiy go'zallikning qadriga yetishga undaydi. Insoniy go'zallik aql, burch, iymon, insof, kamtarlik, latofat, lafz, mehmondo'stlik, mehr, muloyimlik, poklik, yaxshilik va hokazo sifatlarda o'zini namoyon qiladi.

Politexnik tarbiya. Ishlab chiqarish jarayonlari qonun-qoidalari bilan tanishtiradigan, shu barobarida, yosh avlodga ishlab chiqarish qurollaridan foydalanish yo'llarini o'rgatadigan ta'limga politexnik ta'lim deyiladi. Politexnik ta'lim aqliy ta'lim va tarbiya bilan shu darajada bog'langanki, ularni ajratish kitobni darrov chetga surib, tarbiyachi talabini bajarishga kirishadi.

"INNOVATIVE ACHIEVEMENTS IN SCIENCE 2024"

Iqtisodiy tarbiya. O'zbekiston Respublikasida bozor munosabatlari shiddat bilan bir vaqtda o'quvchilarga iqtisodiy bilimlarni berish va ularda iqtisodiy faoliyatni yurita olish ko'nikma, malakalarni shakllantirish o'ziga xos ahamiyat kasb etadi. Iqtisodiy tarbiya-o'quvchilarga iqtisodiy bilimlarni berish, ularda iqtisodiy faoliyat (oila budjetini shakllantirish, oila xo'jaligini yuritish, mavjud moddiy boyliklarni asrash, ko'paytirish, savdo-sotiq munosabatlarini to'g'ri tashkil etish va hokazolar)ni tashkil etish ko'nikma va malakalarini shakllantirishdan iborat bo'lib, ijtimoiy tarbiyaning muhim tarkibiy qismi sanaladi.

Iqtisodiy tarbiya ta'lim muassasalarida yo'lga qo'yilayotgan iqtisodiy ta'lim bilan chambarchas holda olib boriladi. Iqtisodiy tarbiyani tashkil etishda oila, ta'lim muassasasi va jamoatchilik o'rtasidagi mustahkam hamkorlikka tayanish ijobiy natijalarni kafolatlaydi. Iqtisodiy ta'lim va tarbiyaning asosiy maqsadi o'quv mashg'ulotlarini olib borishda talaba-yoshlar ongida tejamkorlik, ishbilarmonlik, tadbirkorlik kabi iqtisodiy jihatlarni o'z ichiga oluvchi xislatlarga nisbatan ongli munosabatni shakllantirishdan iborat.

Ekologik tarbiya. Ekologik tarbiyaga e'tibor yurtimizda oiladan, bog'chadanoq boshlab o'rgatilib borilgan. Hozirgi paytda umumta'lim maktablarida ham ekologik yo'nalishdagi sinflarning tashkil etilishi va shular asosida litsey va maktablarda ta'lim-tarbiya ishlarining olib borilishi - yoshlarga maktab partasidanoq tabiatga muhabbat ruhida tarbiya berishga astoydil kirishilganligidan darak beradi.

Jamiyatning iqtisodiy rivojlanish darajasi qanchalik yuqori bo'lsa, uning tabiatga ta'sir etish darajasi ham shunchalik ko'p bo'lar ekan. Aholi sonining tez o'sib borishi natijasida ekologik muammolar ko'payib bormoqda. Ayniqsa, yer, suv, energetika, oziq-ovqat bilan ta'minlash haqidagi muammolar butun dunyo (global) muammolarga aylanib bormoqda. O'qituvchining bolalarga ekologik ta'lim va tarbiya berishda xalqimizning o'ziga xos milliy tarbiyasidan o'rinli foydalanishi yaxshi samara beradi.

Fuqarolik tarbiyasi. Fuqarolik tarbiyasi fuqarolik tushunchasining mohiyatini anglatish orqali o'quvchilarda yuksak darajadagi fuqarolik madaniyatini shakllantirish, ularni xalq, Vatan, jamiyat manfaatlari yo'lida kurashuvchi fuqarolar etib tarbiyalashga yo'naltirilgan pedagogik jarayon. Fuqarolik tarbiyasining markaziy obekti fuqaro sanaladi. Fuqar fuqaroligi huquqiy jihatdan e'tirof etilgan hamda muayyan jamiyat (davlat) a'zosi bo'lgan shaxsdir. Fuqarolik esa huquqiy va axloqiy me'yorlarga ongli rioya etish, ma'lum huquqlardan foydalanish hamda burchlarni bajarishga ma'sullik bilan yondashuv, mehnat

"INNOVATIVE ACHIEVEMENTS IN SCIENCE 2024"

jarayoni va jamoadagi faollik, ma'naviy yetuklik asosida muayyan davlatga mansublik.

O'quvchilarga huquqlari borasidagi bilimlarni berish bilan birga fuqarolarning burchlari nimalardan iborat ekanligi haqida ma'lumot berish, bu xususida o'quvchilarda amaliy ko'nikmalarni hosil qilish ko'zlangan maqsadga erishishda muvaffaqiyat omili bo'ladi.

Huquqiy tarbiya. Huquqiy tarbiya o'quvchilar o'rtasida, fuqarolik tarbiyasini tashkil etishda o'ziga xos o'rin tutadi. Huquqiy ta'lim va tarbiya o'zaro bog'liqlik, uzviylik, aloqadorlik hamda dialektik xarakterga ega bo'lib, shaxs huquqiy madaniyatini shakllantirish garovi hisoblanadi. Zero, huquqiy ta'lim o'quvchilarga huquqiy me'yorlar, qonunlar hamda ijtimoiy-huquqiy munosabatlar mohiyati to'g'risida tizimlangan bilimlarni berish, ularda huquqiy bilimlarni egallashga bo'lgan ehtiyojni yuzaga keltirish, huquqiy ongini shakllantirish jarayoni bo'lib, u izchil, uzluksiz, tizimli tarzda tashkil etilishi lozim.

Huquqiy tarbiya shaxs tomonidan o'zlashtirilgan nazariy-huquqiy bilimlar negizida huquqiy faoliyatni tashkil etish borasidagi ko'nikma va malakalarni hosil qilish, unda ijobiy mazmundagi huquqiy sifatlarni qaror toptirish va huquqiy madaniyatni shakllantirishga yo'naltirilgan pedagogik jarayon hisoblanadi. Shaxs huquqiy madaniyatini shakllantirish huquqiy ta'lim va tarbiya jarayonining muhim bosqichidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. «Tarbiya» fanidan o'quv-uslubiy majmua. Tuzuvchi: X.Xudayberdiyev. Termiz - 2024
2. M.Quronov, Sh. To'rayev va boshq. Milliy tarbiya va yoshlar dunyoqarashini shakllantirish. O'quv qo'llanma, "Muharrir" nashriyoti 2017 y.
3. A.Erkaev Ma'naviyatshunoslik Ma'naviyat nashriyoti. Toshkent., 2018
4. R. Ro'ziyeva, N. Bobonazarova Ma'naviyat asoslari. T., "O'zR Fanlar Akademiyasi Asosiy kutubxonasi", 2019
5. A.Qodirov, M.Quronov va boshq. Fazilatli avlod: 7-18yoshgacha bo'lgan bolalarni tarbiyalash bo'yicha qo'llanma. "Muharrir" nashriyoti 2019 y.
6. Mavlonova R. va boshqalar. Umumiy pedagogika // darslik. -T.: 2016 y.